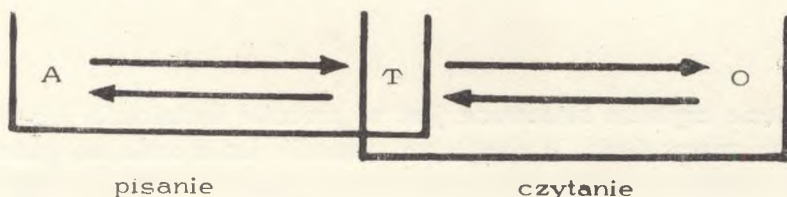
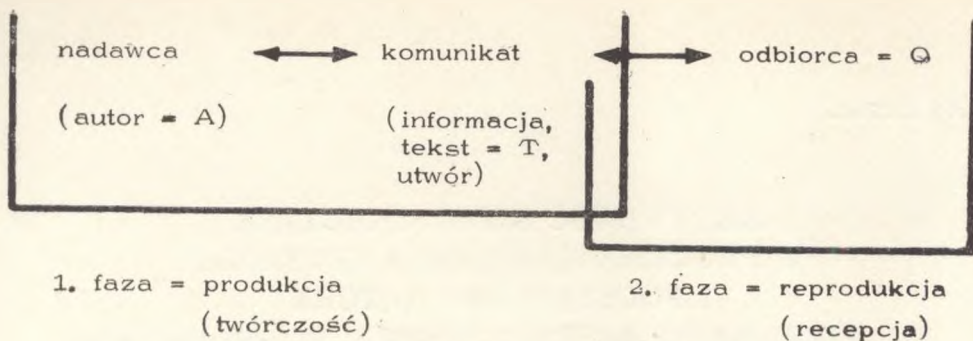

AKTYWNOŚĆ KOMUNIKACYJNA
W PROCESIE NAUCZANIA CZYTANIA
I PODSTAW LITERATURY
NA PIERWSZYM STOPNIU SZKOŁY PODSTAWOWEJ

Pojęcie czytania stosowane jest w procesie kształcenia i nauczania w dwóch znaczeniach. W szkolnym systemie kształcenia na pierwszym stopniu szkoły podstawowej, jako nazwa jednej z części składowych przedmiotu nauczania języka i literatury ojczystej, w kształceniu pozaszkolnym, jako ludzka aktywność stosowana w komunikacji ze źródłem informacji, które nazywamy tekstem. W pierwszym przypadku chodzi o znaczenie pojęcia w sensie instytucjonalizowanego procesu wychowawczo-kształcącego, w drugim przypadku o znaczenie pojęcia czytania w sensie indywidualnego samowychowania i samokształcenia, jako koniecznej przesłanki komunikacji kulturalno-socjalnej jednostki w systemie rozwiniętej ludzkiej społeczności. Stosunek obu znaczeń pojęcia czytanie wyraża ich wzajemne uwarunkowania.

Ze stanowiska systemu działalności ludzkiej czytanie rozumiemy jako aktywność komunikacyjną czytelnika z autorem tekstu za pośrednictwem jego wypowiedzi pisemnej — komunikatu o pewnej rzeczywistości. W łańcuchu komunikacyjnym, obejmującym nadawcę komunikatu (autor) — informację (komunikat, tekst, utwór) — odbiorcę (czytelnik), akt czytania odnosi się do fazy recepcyjnej (tekst — odbiorca) i ma charakter działalności recepcyjnej, tymczasem zaś pierwsza faza (autor — tekst) charakteryzuje się działalnością produkcyjną autora, realizowaną w formie wypowiedzi pisemnej, informacji o świecie. Przebieg pisemnej i słownej komunikacji przedstawiono na schemacie na s. 82.

Czytanie jest formą działalności językowej, która umożliwia wymianę informacji między nadawcą i odbiorcą. Czytanie jako działalność recepcyjna, komunikacyjna w stosunku do produktywnej działalności pisanania zajmuje pozycję całkowicie autonomiczną, pomimo to, że w praktyce komunikacyjnej obie te czynności ściśle są ze sobą powiązane. Czytanie jest autonomiczne także w stosunku do ustnej (oralnej) komunikacji językowej, chociaż komunikacja ustna przy wymianie informacji rozwojowo (ontogenetycznie i filogenetycznie) zajmuje stanowisko pierwo-

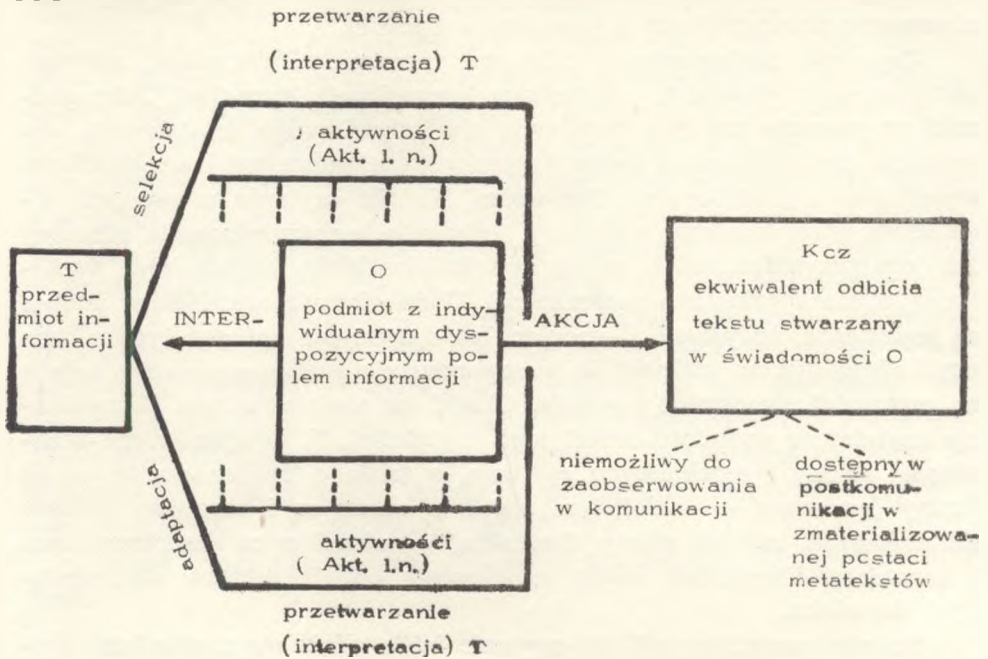

tnie (najpierw dziecko komunikuje, uzyskuje informacje na drodze komunikacji ustnej, słownej — podobnie jak w rozwoju społeczno-kulturalnym — i dopiero później przechodzi na etap komunikacji literowej).

Poznanie procesu czytania warunkuje właściwe podejście do dydaktyki czytania. Proces czytania rozumiemy jako dynamiczny, otwarty system komunikacyjny, w którym funkcjonuje aktywność autora i aktywność czytelnika. Aktywność autorskiego podmiotu zakodowana jest w tekście, aktywność podmiotu odbiorcy zmierza do odbioru informacji z tekstu. Tekst jako zobiektywizowany rezultat działalności autora nabiera właściwego znaczenia dopiero w recepcji. Obowiązuje tu zasada wzajemnego związku, jedności twórcy i czytelnika w akcie recepcji.

Proces czytania realizuje się w stosunku dwóch czynników komunikacyjnych: tekstu literackiego i jego odbiorcy — czytelnika. Wynikiem aktywności recepcyjnej jest konkretyzacja tekstu w świadomości czytelnika w procesie komunikacji i po komunikacji. Sam akt czytania przejawia się przetwarzaniem tekstu w procesie dekodowania (interpretacja) ze strony jego odbiorcy. Przetwarzanie przebiega w interakcji między odbiorcą — czytelnikiem i nadawcą — autorem za pośrednictwem tekstu. W interakcji dochodzi do samowypowiedzenia się podmiotów obu uczestników komunikacji. Interakcję charakteryzuje zbiór procesów psychicznych, semiotycznych operacji odbiorcy przy przetwarzaniu informacji z tekstu. Źródłem aktywności czytelniczych jest opozycja selekcji i adaptacji, to jest tendencja podmiotu odbiorcy do wybierania i przyswajania sobie lub przystosowywania informacji z tekstu na podstawie stanu swych własnych dyspozycji informacyjnych (= dyspozycyjne pole informacji subiektywnego czytelnika dla odbioru). Stopień intensywności interakcji jest określony zgodnością i różnicą informacji odbiorcy i tekstu.

Akt poznawczy w procesie czytania można przedstawić na następującym schemacie:

T — tekst

O — odbiorca (czytelnik)

Kcz — konkretyzacja czytelnicza

(Akt. l. n.) — ilość aktywności na podstawie dyspozycyjnego pola informacji podmiotu O.

Tekst powszechnie definiuje się jako wypowiedź ustną lub pisemną powstałą poprzez kolejność konstruowania pierwiastków językowych. W związku z czytaniem tekst rozumiemy jako pisemny zapis mowy. Stanowi on podłoże materialne dla procesu czytania. W okresie czytania materialne pierwiastki tekstu (grafem, słowo, syntagma, zdanie) usytuowane są w wierszach od lewej do prawej, na stronie od góry do dołu, strony w książce od początku do końca. Poza strukturą horyzontalną tekst pisemny ma również swoją strukturę wertykalną, wyznaczoną wzajemnym stosunkiem formy jednostek graficznych i ich zawartości semantycznej. Tekst pisemny charakteryzuje się pewnymi cechami konstytutywnymi. Są to: społeczny adres i komunikatywność (wyrażają one i oznajmniają w tekście społecznie niezbędne informacje) schematyczność (tekst jako komunikat językowy nazywa rzeczy, zjawiska, stosunki w określonych wycinkach rzeczywistości — w tekstach literackich chodzi o rzeczywistość fikcyjną, informacje estetyczne, w tekstach rzeczowych, naukowych o realność rzeczową, rzeczowe informacje), kompleksowość wynikająca z hierarchizowania elementów tematycznych i językowych (jednolitość

formalna i kompozycyjna, tzn. początek i koniec, podział na fragmenty, rozdziały, tytuły, wiersze, strony itp.) oraz zgodność gramatyczna (zastosowanie praw rządzących językiem w tekście).

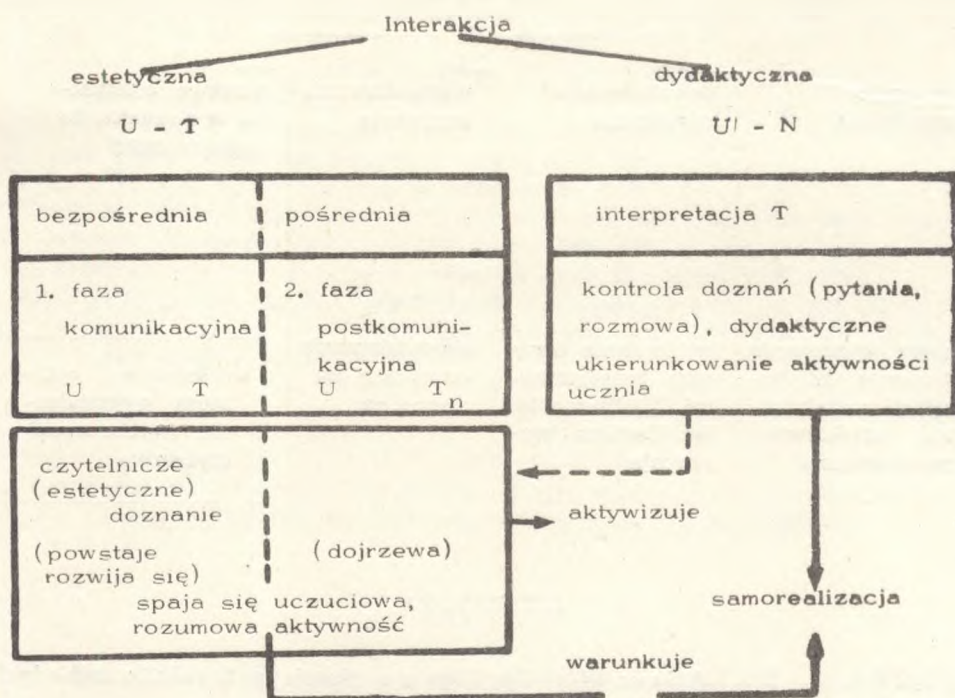
Czytelnik (synonimiczny odbiorca, percypient, recypient, adresat) jest jednym z głównych uczestników komunikacji literackiej. Jako podmiot w procesie czytania przejawia się indywidualną działalnością poznawczą, determinowaną dyspozycjami psychologicznymi i socjokulturowymi oraz wykształceniem literackim. Na akt czytania w recepcji oddziaływa także kontekst społeczny, indywidualne wyizolowanie odbiorcy lub jego przynależność do grupy czytelników (kluby czytelników, wspólne czytelnie szkolne lub pozaszkolne). U dziecięcych czytelników istotne są psychiczne, umysłowe i emocjonalne dyspozycje ontogenetyczne oraz psychofizjologiczna zdolność do transponowania graficznego zapisu tekstu na czynności recepcyjne czytania. Chodzi tu również o tzw. kompetencje czytelnicze podmiotu dziecięcego czytelnika, tj. o opanowanie technicznej strony i mechanizmu czytania, a także o dysponowanie — od strony językowej — należytyym zasobem słownym i zasobem wzorów składniowych, zaś od strony literackiej — określonym zespołem norm i konwencji literackich, które umożliwiają odbiór tekstów dostosowanych do wieku.

Szeroko rozumiane pojęcie czytania ściśle wiąże się z pojęciami wychowania i kształcenia literackiego. W tym sensie wprowadza się do planów i programów nauczania na pierwszym stopniu szkoły podstawowej przedmiot „czytanie i literatura” jako element nauczania języka ojczystego. Czytanie jest więc nierozłączne z nauczaniem literatury, ponieważ jako aktywny czynnik recepcji tekstu literackiego formuje ono racjonalną, emocjonalną oraz wolicjonalną stronę osobowości młodego człowieka. Wprowadzenie czytania obok nauczania literatury wskazuje na rzecz dla procesu nauczania literatury na pierwszym stopniu szkoły podstawowej znaczącą, iż trzeba tu zajmować się zagadnieniami techniki i mechaniki czytania, sprawności i nawyków dobrego (poprawnego, płynnego, wyraźnego i świadomego) czytania jako przesłankami wykształcenia i wychowania czytelnika.

Pojęcie nauczania literatury, oznaczające specyficzną dziedzinę wychowania przez literaturę, zaczyna się w ostatnim okresie zastępować pojęciem wychowania przez literaturę czyli sztukę słowa. Okazuje się, że jest to pojęcie adekwatniejsze, ponieważ wydobywa estetyczno-wychowawczy charakter tekstów, z którymi się przeważnie pracuje w procesie wychowania najmłodszego czytelnika. Naturalnie, że wprowadzenie terminu wychowania przez sztukę słowa nie wyłączy z przedmiotu „czytanie i literatura” problematyki czytania tekstów literatury rzeczowej (naukowej) i literatury faktu, gdzie akt czytania nie opiera się przeważnie na zasadzie komunikacji estetycznej.

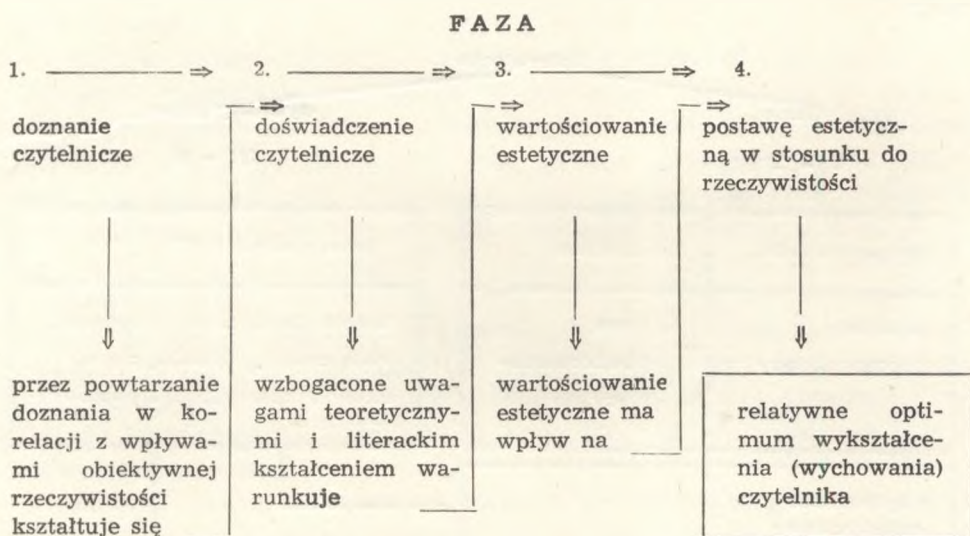
Z pojęciem nauczania literatury wiąże się więc proces wychowania przez literaturę lub przez sztukę słowa w szkole. W procesie nauczania funkcjonują przede wszystkim takie czynniki, jak: nauczyciel (*N*), materiał nauczania (tekst literacki — *T*, dzieło) i uczeń (*U*). W komunikacji *T — U* dochodzi do estetycznej interakcji między wrażliwym subiektem ucznia i obiektem informacji, tekstem; dokonywa się to w dwóch fazach: w przebiegu komunikacji (bezpośrednia interakcja estetyczna) i w postkomunikacji (pośrednia interakcja). Nauczyciel w komunikacji z tekstem i uczniem łączy bezpośrednie podejście do ucznia z zamiarem ukierunkowania dydaktycznego, wskutek czego dochodzi do interakcji dydaktycznej (współdziałania interpersonalnego *N — U*). W komunikacji estetycznej *T — U* powstaje doznanie czytelnicze (przeżycie estetyczne). Wzmacnia się ono dzięki własnemu doświadczeniu czytelniczemu ucznia (aktywność podmiotu uczniowskiego), wpływa na nie sekundarna (dydaktyczna) komunikacja przez interpretację tekstu ze strony nauczyciela (*T_n*) i przez kształcenie teoretycznoliterackie. Wzmocnienie może być pozytywne lub negatywne — zależy to od poziomu aktywności podmiotu nauczycielskiego w komunikacji dydaktycznej.

Proces wychowania przez literaturę przedstawia następujący schemat:

W procesie wychowania przez literaturę wyłania się kilka faz głównych, które przebiegają od doznania czytelniczego (estetycznego — powstającego w bezpośredniej i pośredniej interakcji estetycznej $U - T$) poprzez czytelnicze doświadczenia estetyczne (to powstaje poprzez powtarzanie doznania w korelacji z pozostałymi wpływami rzeczywistości obiektywnej), wartościowanie estetyczne (to z kolei wypływa z doświadczenia estetycznego przy udziale wiadomości z teorii literatury oraz kształcenia literackiego) aż po stosunek estetyczny do rzeczywistości, która ma formatywny wpływ na osobowość czytelniczą podmiotu i na jego postawy życiowe. Kwalitatywność całokształtu przemian w procesie wychowania przejawia się uczestnictwem rozlicznych typów aktywności podmiotu czytelnika w tym procesie, jakim jest np. negacja środków wyrazowych i chwytów stosowanych w tekście, zrozumienie lub negowanie fikcyjnej rzeczywistości tekstowej, poznawanie natury semiotycznej tekstu literackiego, zrozumienie idei, wyrażanie postaw wobec świata na podstawie przeżycia ideowo-estetycznego, uchwycenie sensu utworu.

Rozwojowe fazy procesu wychowania przez literaturę lub przez sztukę słowa przedstawia następujący schemat:

LITERATURA

BRŤKA J., HALAS J., *Didaktika čítania a písania v 1. ročníku základnej školy*, Bratislava, SPN 1981.

DEDINSKA Z., *Funkcia čítania (1.—5. roč.) v systéme komunistickéj výchovy*, Bratislava, SPN 1978.

- CHALOUPKA O., *Rozvoj dětského čtenářství*, Praha, Albatros 1982.
- KOPÁL J., *Citankové texty v systéme literárneho vzdelania a typológia šlabikára*. In: *Literárny text / literárne vzdelanie*, Bratislava, SPN 1981, s. 151—174.
- KOPÁL J. i in., *Metodika slovenského jazyka a literatúry v 2.—5. ročníku ZDŠ*, Bratislava, SPN 1968.
- LÁLA J., POKORNÝ, L., *Dítě a text*. Praha, Ústav pro vzdělávání pedagogických pracovníků 1979.
- LITERÁRNY text/literárne vzdelanie. *Literaturnyj text/literaturnoe obrazovanie*. *Literarischer text/literarische Bildung*, Bratislava, SPN 1981.
- MELICHAR J., *Efektívnosť vo vyučovaní literárnej výchovy*. Bratislava, SPN 1974.
- METODIKA prepoďavaniya literatury, Moskva, Prosvěšćenije 1977.
- METODICKÁ príručka na vyučovanie slovenského jazyka a literatúry v 2. ročníku ZDŠ. Bratislava, SPN 1980.
- METODICKÁ príručka na vyučovanie slovenského jazyka a literatúry v 3. ročníku ZŠ, Bratislava, SPN 1978.
- METODICKÁ príručka na vyučovanie slovenského jazyka a literatúry v 4 ročníku ZŠ, Bratislava, SPN 1979.
- MIKO F., POPOVIČ A., *Tvorba a recepcia*, Bratislava, Tatran 1978.
- MISTRÍK J., *Rýchle čítanie*, Bratislava, SPN 1980.
- MISTRÍK J., *Štylistika slovenského jazyka*, Bratislava, SPN 1970.
- MOJŽÍŠEK L., *Vyučovací metody*, Praha, SPN 1975
- PARDEL T., *Písaná reč. jej vývin a poruchy u detí*. Bratislava, SPN 1966.
- PLCH J., *Rozvoj osobnosti a slovesné umění v procese výchovy*, Praha, SPN 1974.
- PLCH J., *O výchově slovenským uměním v mladším školském věku*, Praha, SPN 1981.
- POPOVIČ A., ZAJAC P., LIBA P., ZSILKA T.: *Interpretácia umeleckého textu*, Bratislava, SPN 1981.
- PRÁCA s textem v konkrétnich podmínkách na základni devítileté škole. *Zborníky*, České Budějovice, Juhočeský KNV a KPÚ 1970.
- SMETÁČEK V., *Čtivosť textů pro děti*, Praha, SPN 1973.
- TMĚ M., *Některé poznatky z teorie literatury ve vztahu k výuce čtení 2. až 5. ročníku*. „Komenský”, R. 92, 1967/68, ý. 8, s. 449—456.
- UCEBNĚ osnovy pre 1.—4. ročník základnej školy, Bratislava SPN 1977.
- ZÁKLADNĚ pojmy literárnej komunikácie. *Výskumné materiály 12/1982*, Nitra, Pedagogická fakulta — Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky 1982.

COMMUNICATIONAL ACTIVITY IN THE TEACHING LITERATURE AND READING ON THE FIRST GRATE OF BASIC SCHOOLS

Summary

The author of the paper deals with the terms "reading" and "literary education" and makes some correlations of both of them.

The author defines the reading, in the system of other human activities, as a communicational activity of a reader (percipient) in acquiring information about

reality incoded by an author (expedient) into a written message (text). The reading is considered a form of speech activity enabling an exchange of information. The process of reading is a dynamic, open communicational system realized by two communicational factors: literary text and its receiver — a reader. The act of reading itself is a decoding (interpretation) of the text by the percipient (reader). It is realized in an interaction of percipient — text — expedient (author). This interaction is characterized by a sum of activities, semiotisational operations of a percipient decoding information from the text. The opposition of selection and adaptation is a source of the reader's activities, it is a tendency of the percipient to select, acquire or adapt information from the text on the basis of his own information dispositions (= a disposition field of information of the reader's personality for the reception). The intensity of interaction is determined by a coincidence or difference of information of the percipient and the text.

In correlation with the term „reading”, the author of the paper defines the term „literary education” from the point of view of the process of education in schools and suggests to replace it with the term „education through literature”. The process of education through literature models the relations of teacher — text — pupil. In this connection the author of the text outlines the basic phases of the process of education through literature, e.g. the phase of the reader's aesthetic experience, the phase of aesthetic evaluation and the phase of aesthetic attitude towards reality. To achieve a relative optimum level of the reader's education is the aim of the process of education through literature. The optimum is manifested by emotional — intellectual qualities of aesthetic experience and is presented in the last phase of the process of education through literature, namely, in the phase of aesthetic attitude towards reality.

КОММУНИКАТИВНАЯ АКТИВНОСТЬ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ЧТЕНИЮ И ЛИТЕРАТУРЕ В ОСНОВНЫХ ШКОЛАХ ПЕРВОЙ СТУПЕНИ

Резюме

В статье „Коммуникативная активность в процессе обучения чтению и литературе в основных школах первой ступени” автор исследует понятия литературное чтение и литературное воспитание, а также занимается их отношениями с точки зрения коммуникации.

Чтение, в системе человеческой деятельности, характеризуется как коммуникативная активность читателя (перцепиента), направленная на усвоение информации о действительности, закодированной автором (экспедиентом) в письменном сообщении (тексте).

Чтение считается одной из форм речевой деятельности, которая позволяет производить обмен информацией. Процесс чтения — это динамически открытая система, реализуемая через отношение двух факторов коммуникации: литературного текста и читателя. Сам акт чтения реализуется в обработке (декодировании, интерпретации) текста перципентом (читателем). Обработка проходит по схеме: читатель—текст—автор. Эта взаимосвязь характеризуется суммой видов деятельности, семиотических операций перцепента, необходимых для обработки информации. Источником читательской активности является оппо-

зиция селекции и адаптации, т.е. тенденция читательского субъекта к отбору и усвоению или же приспособлению информации из текста, исходя из объема таковой, имеющейся в распоряжении (поле информации читательского субъекта, необходимое для приема). Уровень интенсивности взаимодействия зависит от соотношения информации, которую несет перцепиент и текст.

Параллельно с чтением автор работы рассматривает понятие литературное воспитание, уточняет его с точки зрения учебно-воспитательного процесса в школе и заменяет его термином воспитание с помощью литературы. Процесс воспитания с помощью литературы рассматривается на примере следующей модели: учитель (у) — учебный материал (литературный текст Т, произведение) — школьник (Ш), кроме того подчеркиваются следующие главные фазы этого процесса: 1. фаза читательских переживаний, 2. фаза читательского опыта, 3. фаза эстетической оценки, 4. фаза эстетического отношения (подхода) к реальности. Достижение относительного оптимума культурности — цель и суть процесса воспитания с помощью литературы. Для этого оптимума характерны эмоционально-интеллектуальные качества эстетических переживаний, проявляющиеся в 4-ой фазе процесса воспитания с помощью литературы.